

Dr. sc. Šefko SULEJMANOVIĆ

Institut za društvena i religijska istraživanja, Tuzla

E-mail: shevkos@yahoo.com.

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1964/1966" (093)

316.4:726:28-523(497.6 Kalesija)"1964/1966"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.7.270>

OBNOVA I IZGRADNJA VJERSKIH OBJEKATA NA PODRUČJU OPĆINE KALESIJA U PERIODU OD 1964. DO 1966. GODINE

Apstrakt: *Drugi svjetski rat, uz velike ljudske žrtve i materijalna razaranja, donio je i radikalne promjene društveno-političkog uređenja u novoj (avnojevske) Jugoslaviji. Neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, odnos države prema vjerskim zajednicama bio je izrazito suspektan. Ipak, uz neophodnost obnove privatnih i društvenih infrastrukturnih objekata, i vjerske zajednice su pokretale inicijative za sanaciju i obnovu u ratu devastiranih i/li oštećenih vjerskih objekata. Sve do šezdesetih godina 20. stoljeća zahtjeve vjerskih zajednica za obnovu svojih objekata nadležni državni organi s podozrenjem su tretirali, i uglavnom nepovoljno rješavali.*

Komunistička partija koja je autoritarno kontrolisala i usmjeravala sve društvene tokove, nije blagonaklono gledala na takve i slične aktivnosti vjerskih zajednica. Procedure za obnovu vjerskih objekata bile su kompleksne i strogo kontrolisane. Pri svakoj općini postojale su Komisije za vjerska pitanja koje su budno pratile kako ponašanje pojedinaca, vjernika i klera, tako i vjerskih organa i ustanova na svome području. Za složenija pitanja općinskim Komisijama bile su nadređene sreske Komisije za vjerska pitanja, kojima su se prve veoma često obraćale za mišljenje i/li saglasnost. U rijetkim prilikama, kada ni sreske komisije nisu imale siguran stav po nekom pitanju, obraćale su se republičkim Komisijama. Stoga ne čudi da su procedure često bile dugotrajne, što znači da se na rješavanje podnesenih zahtjeva čekalo po nekoliko mjeseci, a nekada čak i godinu dana, ili više.

S velikim organizacionim, pa i ekzistencijalnim poteškoćama, nije se suočila samo Islamska zajednica, nego i Bošnjaci kao narod u cjelini. Dok su u ratu respektirala njihova pozitivna uloga i priznavala narodnost, neposredno po završetku Drugog svjetskog rata i uspostave avnojevske Jugoslavije, Muslimani/Bošnjaci bili su i de facto i de jure osporavani kao narod. Za njih nije bilo mjesta u zvaničnom državnom grbu koji je imao pet, umjesti šest buktinja, koje su simbolizirale narode Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Tek od

1963. godine Komunistička partija počinju revidirati svoje oportunističke stavove prema Muslimanima/Bošnjacima, čime započinje proces njihovog priznavanja kao posebnog naroda. Od tada se oni počinju izjašnjavati kao Muslimani, s velikim početnim slovom "M". Iako ovim činom nisu upotpunosti zadovoljena ustavna prava Muslimana/Bošnjaka, bio je ovo veliki (is)korak prema njihovoj nacionalnoj afirmaciji.

U središnjem fokusu ovoga rada je praćenje i analiza procedura sanacije i obnove vjerskih objekata Islamske (vjerske) zajednice na području općine Kalesija sredinom šezdesetih godina 20. stoljeća. Radom su obuhvaćena tri zahtjeva za izgradnju i obnovu vjerskih objekata. U hronološkom pogledu, prvo je analiziran zahtjev za obnovu postojeće džamije u selu Kalesija, koja je bila dotrajala i neuslovna za upotrebu. Sljedeći zahtjev odnosi se na izgradnju mesdžida u selu Gojčin umjesto porušene stare džamija s drvenom munarom. Treći zahtjev Komisiji za vjerska pitanja Skupštine opštine Kalesija uputili su mještani sela Mahmutovići.

Rad se primarno oslanja na trinaest izvornih dokumenata deponiranih u Arhivu Tuzlanskog kantona koji tematiziraju sanaciju, obnovu i izgradnju vjerskih objekata te istodobno autentično oslikavaju aktuelno društveno-političko stanje i prava građana na ispovijedanje vjere i praktičnu primjenu tih prava. Uz izvorne dokumente, u radu je korištena relevantna literatura koja govori o društvenim procesima u jugoslavenskom društvu od završetka Drugog svjetskog rata do kasnih šezdesetih godina 20. stoljeća, s posebnim naglaskom na položaj Muslimana/Bošnjaka u vremenu nametanja kolektivne lobotomije, i negiranja bošnjačkog imena i identiteta.

Ključne riječi: Vjerski objekti, sanacija i obnova, Islamska vjerska zajednica, Komisija za vjerska pitanja, Skupština opštine Kalesija, Skupština sreza Tuzla.

RENOVATION AND CONSTRUCTION OF RELIGIOUS FACILITIES ON THE TERRITORY OF KALESIJA MUNICIPALITY FROM 1964. TO 1966.

Abstract: *The Second World War, along with great human sacrifices and material destruction, also brought radical changes in the socio-political system in the new (AVNOJ) Yugoslavia. Immediately after the end of the Second World War, the state's attitude towards religious communities was highly suspicious. However, in addition to the need to renovate private and social infrastructure, religious communities have also launched initiatives to rehabilitate and rebuild war-torn and/or damaged religious buildings. Until the 1960s, the requests of religious communities for the renovation of their buildings were treated with suspicion by the competent state authorities, and were generally resolved unfavorably.*

The Communist Party, which authoritarily controlled and directed all social flows, did not look favorably on such and similar activities of religious communities. Procedures for the restoration of religious buildings were complex and strictly controlled. In each municipality there were Religious Affairs Commissions that closely monitored the behavior of individuals, believers and clergy, as well as religious bodies and institutions in their area. For more complex issues, the municipal commissions were supervised by the district commissions for religious affairs, to whom they very often turned for their opinion and/or consent. On rare occasions, when even the district commissions did not have a secure position on an issue, they turned to the republic commissions. Therefore, it is not surprising that the procedures were often lengthy, which means that they waited for several months to resolve the submitted requests, and sometimes even a year or more.

Not only the Islamic community, but also Bosniaks as a nation faced great organizational and even existential difficulties. While their positive role and nationality was recognized in the war, immediately after the end of World War II and the establishment of AVNOJ Yugoslavia, Muslims/Bosniaks were both de facto and de jure challenged as a people. There was no place for them in the official state coat of arms, which had five, instead of six torches, which symbolized the peoples of the Federal People's Republic of Yugoslavia. It was not until 1963 that the Communist Party began to revise its manipulative attitudes towards Muslims/Bosniaks, thus beginning the process of recognizing them as a separate people. Since then, they have begun to declare themselves as Muslims, with a capital letter "M". Although this act did not fully satisfy the constitutional rights of Muslims/Bosniaks, this was a big step towards their national affirmation.

The central focus of this paper is the monitoring and analysis of procedures for the rehabilitation and restoration of religious buildings of the Islamic (religious) community in the municipality of Kalesija in the mid-1960s. The paper includes three requests for the construction and renovation of religious buildings. In chronological terms, the request for the renovation of the existing mosque in the village of Kalesija, which was dilapidated and unconditional for use, was first analyzed. The next request refers to the construction of a mosque in the village of Gojčin instead of the demolished old mosque with a wooden minaret. The third request to the Commission for Religious Affairs of the Municipal Assembly of Kalesija was sent by the residents of the village of Mahmutovići.

The paper primarily relies on thirteen original documents deposited in the Archives of Tuzla Canton that thematize the rehabilitation, restoration and construction of religious buildings and at the same time authentically depict the current socio-political situation and citizens' rights to religion and practical application of these rights. In addition to the original documents, the paper uses relevant literature on social processes in Yugoslav society from the end of World War II to the late 1960s, with special emphasis on the position of

Muslims/Bosniaks at the time of imposing collective lobotomy and denying Bosniak names and identities.

Key words: *Religious buildings, rehabilitation and reconstruction, Islamic Religious Community, Commission for Religious Affairs, Municipal Assembly of Kalesija, Assembly of Tuzla District.*

Uvod

Nova, Jugoslavija, u čiji je sastav ušla i Bosna i Hercegovina,¹ dočekala je kraj Drugog svjetskog rata *potpuno razorena i devastirana*. S ogromnim ljudskim žrtvama i demografskim gubicima, te zastražujućim materijalnim razaranjima, nova država se suočavala i s nesređenim i turbulentnim društveno-političkim prilikama.² Broj ljudskih žrtava u Drugom svjetskom ratu na jugoslavenskim prostorima nikada nije egzaktno potvrđen, iako se već 1945. godine *operiralo s brojem* od 1.700.000 žrtava. Prominentni demografi su ovaj broj analitičkim metodama sveli na jedan milion, da bi tokom pregovora Jugoslavije (FNRJ/SFRJ) i Njemačke, u cilju postizanja dogovora oko plaćanju ratne odštete, ovaj broj 1964. godine smanjen na 597.323, s obavezom navođenjem ličnih imena i podataka za svaku ljudsku žrtvu.³

Početakom pedesetih godina započeo je jugoslavenski put razvoja socijalizma i radničkog samoupravljanja. Privrednom reformom iz 1961. godine radnički savjeti u preduzećima počinju preuzimati upravljanje raspodjelom dohotka. Razvoj privrede s porastom izvoza u šezdesetim godinama doveo je do povećanja standarda i dohodaka stanovništva, što se odražavalo na političke tokove unutar nove države, u prilog čemu govore o modifikacije u njenom nazivu.⁴ U ideološkom smislu, konstantna jugoslovensko-državna politika u poslijeratnom periodu bila u službi Komunističke partije koja se *nastojala*

¹ Pod novom Jugoslavijom podrazumijevamo avnojevsku Jugoslaviju formirana 29. novembra 1943. godine (1943. DFJ, 1946. FNRJ, 1963. SFRJ).

² Denis Bećirović, *Islamaska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb-Sarajevo 2012, 130. (dalje: D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*).

³ "Od ukupnog broja 597.323 stradalih i žrtava tijekom Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije ubijeno je 352.560, poginulo 198.758, umrlo 37.143 i nestalo 8.862 osoba...", Vladimir Geiger, *Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili "okupatori i njihovi pomagači Brojdbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)"*, Zagreb 2011, 706. Dostupno na: <https://hrcaak.srce.hr/file/114002> (deposited, 22.1.2022).

⁴ Naime, nova država koja je 1945. godine nosila naziv Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ), 7. aprila 1963. godine preimenovana je u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ). Vidi: Vera Katz, *Ostaci građanstva na putu izgradnje socijalizma u Bosni i Hercegovini, Prilozi*, Institut za istoriju, br. 34, Sarajevo 2005, 209-210. (dalje: V. Katz, *Ostaci građanstva na putu izgradnje socijalizma u BiH*).

*distancirati od svega onoga što je na bilo koji način podsjećalo na predratni sistem.*⁵

Bosna i Hercegovina ušla je u sastav nove federativne Jugoslavije s velikom nadom u bolju budućnost,⁶ unoseći svoj teritorijalni prostor,⁷ ali i *izmoreno stanovništvo i razoreno gospodarstvo.*⁸ U novoj Državi primat nad zakonskim normama imale su partijske odluke, *a državni organi pretvoreni su u izvršne organe partijskih organizacionih struktura.*⁹ S pozicije vladajuće komunističke elite, nova država trebala se razračunati sa svim recidivima retrogradne građanske prošlosti.¹⁰ Nova vlast na čelu sa Savezom komunista Bosne i Hercegovine (dalje: SK BiH) vodila je bezskrupuloznu ideološku kampanju kako bi eliminisala svaki utjecaj religije u društvu. Za sprovođenje ovoga plana bile su zadužene odgojno-obrazovne institucije i partijske organizacije na terenu.¹¹

*Komunističko razdoblje nakon 60-tih godina bilo je vrijeme kada su bosanski Muslimani stekli novi politički status...*¹² Tek tada oni se u raspravama zvaničnih partijskih i državnih organa počinju tretirati kao narod, *a ne kao vjerska grupa.*¹³ Bio je ovo veliki pomak ka demokratizaciji ukupnog jugoslavenskog socijalističkog društva, od iznimnog značaja za Bosnu i Hercegovinu i

⁵ Vidi: V. Katz, *Ostaci građanstva na putu izgradnje socijalizma u BiH*, 209-210; Denis Bećirović, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna: Odjeci i posljedice sukoba KPJ - Informbiro (1948-1953)*, Tuzla 2005, 71-74.

⁶ Tako je na prijedlog "Ilmije" – islamskih vjerskih službenika u Cazinskom srezu, u čast nove Demokratske Federativne Jugoslavije, Federalne Bosne i Hercegovine, kao i junačke naše vojske i Maršala Tita, vođe naših naroda, proučena i poklonjena dova, 19. januara 1945. godine. O navedenom vidi više u: Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo 1998, 224. (dalje: Š. Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*).

⁷ „S površinom od 51.129 km² činila je 19,9% jugoslavenske teritorije, bila je manja od površine Srbije i Hrvatske, a veća od ostalih jugoslavenskih republika.“ Vera Katz, *Bosna Hercegovina u Jugoslaviji 1943-1993, Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji*, Zbornik radova, Sarajevo 2017, 15. (dalje: V. Katz, *Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji*).

⁸ V. Katz, *Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji*, 15.

⁹ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 137.

¹⁰ „Ipak najteži problem za komunističku vlast predstavljale su vjerske zajednice, naročito Katolička crkva, koje su otvoreno ili prikriveno iskazivale nezadovoljstvo u vezi s ograničenjem i slabljenjem njihovih pozicija.“ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 135.

¹¹ D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 172-173.

¹² V. Katz, *Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji*, 25.

¹³ Denis Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2021, 139. (dalje: D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema BiH*); Izvršni komitet Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (CK SK BiH), na sjednici održanoj 22. septembra 1965. godine, [u Mostaru] pristupio je otvaranju nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini na kome je, pored ostaloga, razmatran i *odnos komunista prema vjerskim zajednicama*. Vidi: V. Katz, *Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji*, 23; O Manipulaciji s brojem Muslimana/Bošnjaka u Jugoslaviji vidi više u: Senaid Hadžić, *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije*, Tuzla 2021, 213-220.

Muslimane (Bošnjake).¹⁴ U korelaciji navedenih društveno-političkih i međunacionalnih odnosa, treba razumijevati i institucionalno mjesto i ulogu tadašnjih vjerskih zajednica, kao i prava građana/vjernika na ispovijedanje vjere i primjenu ustavom zagaranovanih vjerskih prava. Kada je riječ o sanaciji i obnovi vjerskih objekata u okviru i nadležnosti Islamske (vjerske) zajednice, ovo pitanje se ne može razmatrati izvan navedenog društveno-političkog konteksta.¹⁵

U ovome radu, primarni predmet našeg interesovanja su vjerski objekti islamske provenijencije na prostoru današnje općine Kalesija sredinom 60-tih godina 20. stoljeća, odnosno adaptacija džamije u selu Kalesija i izgradnja mesdžida u selima Gojčin i Mahmutovići. Rad je baziran na trinaest izvornih dokumenata, a odnose se na pisanu korespondenciju Odbora Islamske vjerske zajednice Rainci (Kalesija),¹⁶ Vrhovnog islamskog starješinstva Sarajevo, Komisije za vjerska pitanja Skupštine opštine Kalesija¹⁷ (dalje: SOK) i drugih opština, i Komisije za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla (dalje: SST), kao i jednog *Zapismika* Komisije za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla.

Izgradnja i popravka vjerskih objekata - potrebe i procedure

Proklamirajući odvojenost religije od države, državna administracija nove Jugoslavije nije zvanično zabranila građanima ispoljavanje vjerskih osjećanja, ali nije ni podržavala rad vjerskih zajednica, niti je benevolentno gledala na izgradnju i obnovu njihovih sakralnih, edukativnih, humanitarnih, utilitarnih i drugih objekata. Primjera radi, pitanje obnove devastiranih, oštećenih i zapuštenih vjerskih objekata, posljedično je dovelo u pitanje i tradicionalno organiziranje mektebske nastave,¹⁸ kao temeljnog vjerskog obrazovanja muslimana, čiji je rad smišljeno i sistemski opstruiran nakon Drugog svjetskog rata.¹⁹ Pri svemu tome Islamska zajednica (dalje: IZ) je bila primorana na tako

¹⁴ O položaju Muslimana u tom periodu i pravu na nacionalno samoopredjeljenje, koje je zagovarao i predsjednik SFR Jugoslavije Josip Broz Tito, više vidi u: Š. Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, 236-237.

¹⁵ O navedenim društveno političkim procesima vidi i: Xavier Bougarel, *Bosna, anatomija rata*, II izmijenjeno izdanje, Sarajevo 2018, 31-32.

¹⁶ Sjedište Odbora islamske vjerske zajednice (sada: Medžlis islamske zajednice) bilo je u to vrijeme u Raincima.

¹⁷ Termini "opština" i "općina" u ovome radu sinonimno su upotrebljavani, ovisno o tekstu, njegovoj izvornosti i vremenu nastanka te aktuelnim uobičajenim i pravopisnim normama.

¹⁸ „Iza posljednjeg rata 1946. godine, obustavljen je rad mekteba. Sve vrijeme do 1967. godine, djeca u Zvorniku nisu pohađala vjersku obuku. Početkom 1968. godine došlo je službeno naređenje Starješinstava BiH Sarajevo, da se otpočne s vjerskom obukom po džamijama. Kao prvo trebalo je u džamijama, u kojima će se obavljati vjerska pouka, da se urade prostorije, koje se mogu zagrijavati i koje su higijenski odgovarajuće.“ U: Hifzija Suljkić, *Kratka povijest početnog islamskog obrazovanja u Zvorniku, Islamska baština u Bosni i Hercegovini i njenoj okolini*, Sabrani tekstovi, knjiga II, Tuzla 2007, 390, (dalje: H. Suljkić, *Islamska baština u BiH, II*).

¹⁹ O navedenom pitanju vidi više: D. Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 291-306.

servilan odnos prema državi da je u *Glasniku*, službenom glasilu IZ objavila “da su mektebi kako po sadržaju gradiva koje pružaju djeci da ga savladaju, tako i po dobu i psihičkom razvitku djece koja treba da ga usvajaju opasni po njihovo duševno i tjelesno zdravlje...”²⁰ Vremenom, odnos komunističke vlasti prema vjerskim zajednicama se progresivno sve povoljnije mijenjao, ali je trebalo čekati skoro dvije decenije od uspostave nove države, da bi se pokrenula obnova devastiranih, uzurpiranih i dotrajalih vjerskih objekata, o čemu se dijelom govori i u ovome radu.

U prilog navedenoj argumentaciji navest ćemo treći zaključak opsežnog *Zapisnika* s proširene sjednice i održanog savjetovanja Komisije za vjerska pitanja SST s predstavnicima općinskih komisija za vjerska pitanja nadležnog Sreza, održane 10. aprila 1964. godine, u kome se, pored ostaloga kaže:

*Ranijih godina a naročito prošle 1963. godine vjerske zajednice su tražile rješenje nekih pitanja imovinsko pravne prirode, denacionalizaciju nekih objekata, ispražnjenje prostorija i objekata, obnovu i izgradnju bogomolja i sl. Do sada je riješen veliki broj ovakvih zahtjeva i može se konstatovati da postoji razumijevanje za ove probleme od strane predstavnika vlasti u komunama i Srezu. Međutim, rješenje nekih pomenutih pitanja zahtjeva angažovanje većih novčanih sredstava što predstavlja teškoće koje se nisu mogle svugdje uspješno prebroditi. Zbog toga je došlo do nagomilavanja ovakvih problema naročito na području opština Brčko i Tuzla koji mogu, ponegdje da budu uzrok nesporazuma i daljnjeg produbljivanja normalnih odnosa.*²¹

Kao što se iz citiranog zaključka može razumjeti, vjerske zajednice su do tog perioda uputile veći broj zahtjeva prema nadležnim državnim organima za rješavanje pitanja povrata svoje imovine, bilo da je ona bila nacionalizovana, ili je privremeno uzurpirana od državnih organa. Također, vidi se i napredak u rješavanju navedenih pitanja i raspoloženje vlasti da se ta pitanja intenzivnije rješavaju, ali se naglašava i činjenica da je vremenom došlo do *nagomilavanja ovakvih problema*, te se *explicite* izražava bojazana da bi daljnja uzurpacije vjerskih objekata, i neblagovremeno rješavanje ovakvih i sličnih pitanja, mogla dovesti do produbljivanja nesporazuma između države i vjerskih zajednica, što očito u to vrijeme nije bilo u interesu aktuelnoj vlasti.

Samo četiri dana nakon održane spomenute sjednice, a na osnovu ukazane potrebe te podnesenog većeg broja zahtjeva za sanaciju, obnovu, ili izgradnju novih vjerskih objekata, Komisija za vjerska pitanja Skupštine sreza

²⁰ O navedenom vidi više u: Š. Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, 221.

²¹ Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), fascikla br. 01/15 i 01/17 - 1963-1966 (dalje: fasc): Skupština opštine Tuzla (dalje: SOT), Komisija za vjerska pitanja (dalje: KVP), dokument br. 01-46/64, od 6. 5. 1964 (dalje: dok). Neobrađen fond. Predsjednik Komisije, Hukić Mehmedalija. Prilog: *Zapisnik* sa zaključcima sa proširene sjednice i savjetovanja Komisije za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla sa predstavnicima općinskih komisija za vjerska pitanja nadležnog Sreza, održane 10. aprila 1964. godine. Zaključak pod rednim br. 3

Tuzla na svojoj sjednici održanoj 14. aprila 1964. godine, pod četvrtom tačkom dnevnog reda, razmatrala je sljedeća pitanja:

- Zahitjevi za gradnju i popravak vjerskih objekata:*
a/ crkve u selu Bukviku, opština Brčko,
b/ džamije u selu Križevići, opština Zvornik,
c/ mesdžida u selu Gojčin, opština Kalesija,
d/ mesdžida u selu Mahmutovići, opština Kalesija,
e/ mesdžida u selu Kuljen, opština Živinice,
f/ džamije u selu Džakule,
g/ mesdžida u selu Trnova,
h/ mesdžida u selu Pribava,
i/ džamije u selu Srebrenik.²²

Iz navedenog *Zapisnika* se vidi da je stanje vjerskih objekata bilo dosta zapušteno te da je vladalo veliko interesovanje²³ vjernika i vjerskih zajednica za sanaciju i obnovu starih i dotrajalih sakralnih objekata, kao i izgradnju novih, jer je samo na jednoj od ovih sjednica razmatrano devet takvih zahtjeva. Među spomenutim zahtjevima za obnovu i izgradnju vjerskih objekata su: tri džamije (u selima: Križevići, Džakule i Srebrenik), 5 mesdžida (u selima: Gojčin, Mahmutovići, Kuljen, Trnova i Pribava) i jedna crkva (u selu Bukvik). Zanimljivo je da je Islamska (vjerska) zajednica podnijela osam zahtjeva, a Pravoslavna crkva samo jedan.²⁴ Iz dokumenata koji će biti razmatrani u ovome radu, nedvojeno je razumljivo da ni jedan vjerski objekat nije mogao biti ne samo građen, nego i renoviran bez mišljenja i pismene saglasnosti nadležne Komisije za vjerska pitanja. Kao što smo već ranije naglasiti, predmet našeg interesovanja su vjerski objekti na području općine Kalesija, te ćemo, u ovome radu analizirati podnesene zahtjeve i administrativne procedure za adaptaciju džamije u selu Kalesija i izgradnju mesdžida u selima Gojčin i Mahmutovići.

Rad Komisije za vjerska pitanja Skupštine opštine Kalesija

Na osnovu raspoloživih dokumenata, nije teško zaključiti da je Komisija za vjerska pitanja SOK vodila dinamičnu korespondenciju s nadređenom Komisijom za vjerska pitanja SST po pitanju rješavanja popravke postojećih vjerskih objekata na prostoru ove komune. U period 1964. i 1965. godine u fokusu razmatranja Komisije bila su četiri vjerska objekta, i to: mesdžid u

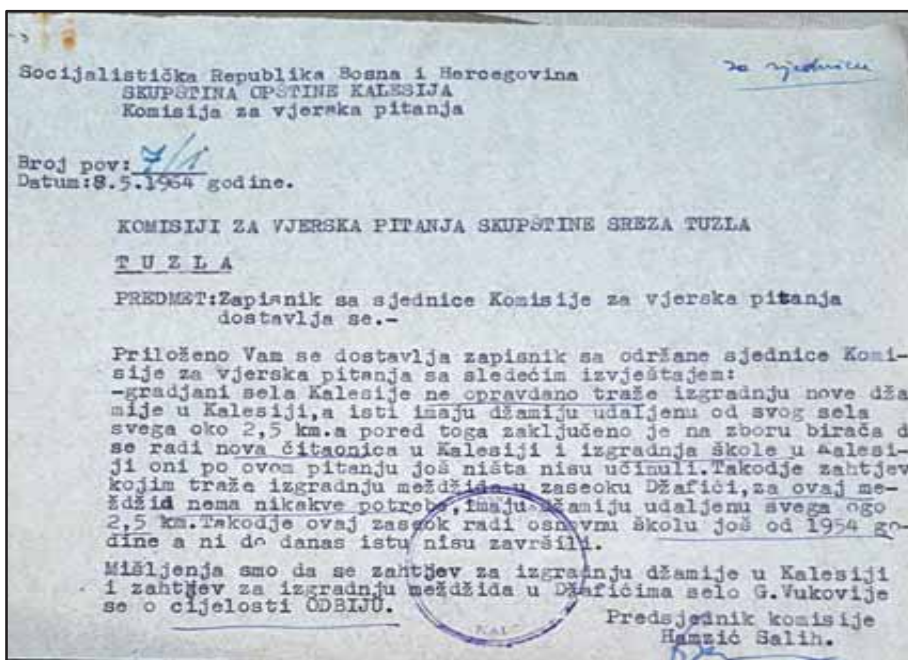
²² ATK, fasc. 01/15 i 01/17 - 1963-1966, SOZ, KVP, Predmet: *Poziv za sjednicu Komisije za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla, članovima Komisije*, br. 01-4413/64, od 2. 4. 1965. (Napomena: obratiti pažnju da kod protokolarnog broja, i datuma, u dokumentu nije navedena ista [sic] godina? Kod protokolarnog broja je /64, a kod datuma 1965).

²³ Prikladnije bi bilo kazati potreba, nego interesovanje.

²⁴ Prema popisu iz 1991. godine nacionalni sastav stanovništva bio je sljedeći: Srbi – 192, Jugoslaveni – 16, Hrvati – 3, Ostali, nepredijeljeni i nepoznato - 1. Vidi: https://hr.wikipedia.org/wiki/Bukvik_Donji (deposited, 12.3.2022).

Džafićima, džamija u Kalesiji, mesedžid/džamija u Gojčinu i mesdžid u Mahmutovićima.

Komisija za vjerska pitanja SOK uputila je 8. maja 1964. godine dopis Komisiji za vjerska pitanja SST u kome iznosi svoje mišljenje i obrazloženje vezano za izgradnju (obnovu) džamije u selu Kalesija i izgradnju (opravku) mesdžida u selu Džafići (G. Vukovije), ito da se zahtjev Odbora IVZ Rainci po navedenom pitanju "u cijelosti ODBIJE".²⁵

Prilog 1. Popratni akt uz Zapisnik Komisije za vjerska pitanja SOK-a dostavljen Komisiji za vjerska pitanja SST-a, 8. maja 1964. godine.²⁶

Dvanaest dana kasnije, tačnije 20. maja 1964. godine, sličan zahtjev Komisiji za vjerska pitanja SST-a uputila je i Skuptina opštine Kalesija, dostavljajući u prilogu i mišljenje nadležne Komisije za vjerska pitanja SOK-a, ističući da su potpuno saglasni s mišljenjem Komisije.²⁷ Na odgovor nadležne sreske Komisije na ove upite čekalo se oko četiri mjeseca, sve do septembra kada je Komisija za vjerska pitanja SST-a, 24. 9. 1964. godine uputila svoje mišljenje

²⁵ ATK, fasc. 01/21, 1964, SOT, KVP, dok. 7/1 od 8. 5. 1964. Predmet: *Zapisnik sa sjednice Komisije za vjerska pitanja – dostavlja se.* Dokument je potpisao predsjednik Komisije Salih Hamzić.

²⁶ Vidi prethodnu podnožnu napomenu pod br. 25.

²⁷ ATK, fasc. 01/21, 1964, SOT, KVP, dok. 03/1-2289/1 i 2259/1 od 20. 5. 1964. Predmet: *Zahtjev za gradnju džamije u Kalesiji i mesdžida u Džafićima – dostavlja se.* Dokument je potpisao načelnik za privredu i finansije Rajko Ostojić.

Komisiji za vjerska pitanja SOK-a u kome potvrđuje dostavljeno mišljenje općinske Komisije, te daje i savjetodavne instrukcije kako da obrazlože nadležnim vjerskim organima odbijanje njihovog zahtjeva. U obrazloženju sreske Komisije se, pored ostaloga kaže: “U usmenom razgovoru sa predstavnicima Odbora islamske vjerske zajednice na vašem području mogu se istaći drugi razlozi kao što je: Izgradnja čitaonice, dovršenje škole, popravak puta i dr.”²⁸ Samo dan kasnije, 25. septembra sreska Komisija je uputila svoje mišljenje Komisiji za vjerska pitanja SOK-a u vezi popravke mesdžida u selu Džafići. U odgovoru sreske Komisije se kaže da je na sjednici održanoj 22. 9. 1964. godine “razmatrana molbu Hamidović Mehmeda iz Džafića – G. Vukovije, za izdavanje građevinske dozvole za temeljitu popravku postojećeg mesdžida u Džafićima, zaseoku sela Gornje Vukovije, pa je donijela zaključak da se zahtjev odbije...”²⁹

Da su se navedena pitanja sporo i ne(po)voljno rješavala, vidimo i po tome što su ista razmatrana i u narednoj 1965. godini. Tako je Komisija za vjerska pitanja SOK-a dostavila 14. 10. 1965. godine Komisiji za vjerska pitanja SST-a *Zapisnik* sa sjednice Komisije,³⁰ u kome je naveden sljedeći dnevni red:

1. *Pretnes donijetih zahtjeva za izgradnju vjerskih objekata na području Opštine Kalesija.*
2. *Zaključci po podnijetim zahtjevima.*

Iz navedenog *Zapisnika* se vidi da se u toku sjednice vodila duža i pristrasna rasprava kako o opravci džamije, ili mesdžida, u selu Gojčin, tako i o izgradnji mesdžida u selu Mahmutovići. U diskusiji su učestvovali predsjednik Komisije Salih Hamzić, sekretar Komisije Pero Ridžošić, te članovi Hamid Karić i Pavle Dragičević. U zaglavlju *Zapisnika* je navedeno odsustvo člana *Hodžić Muje iz Kalesije, koji opravdano ne prisustvuje sjednici.*

“Nakon iscrpljujuće diskusije, predsjednik Komisije Hamzić Salih poziva prisutne na donošenje zaključaka, te su donijeti sljedeći: ZAKLJUČCI

1. Odobriti izgradnju mesdžida u selu Gojčin, a prethodno srušiti postojeću džamiju i od iste sagraditi mesdžid.
2. Odbiti zahtjev sela Mahmutovići za izgradnju mesdžida, jer nema nikakve potrebe za izgradnju navedenog objekta, a pogotovu zahtjev je podnjet od strane ne nadležnog organa.

²⁸ ATK, fasc. 01/21, 1964, SOT, KVP, dok.: 01-5688/64 od 24. 9. 1964. Predmet: *Zahtjev za gradnju nove umjesto stare džamije u Kalesiji*, veza: vaš broj 2356/64, 03/1-2289/1. Dokument je potpisao Sekretar KVP SST Esad Efendić

²⁹ ATK, fasc. 01/21, 1964, SOT, KVP, dok.: 01-56/64, od 25. 9. 1964. Predmet: *Zahtjev za temeljitu popravku mesdžida u Džafićima*. Veza: vaš broj: 03/1-2259/64 od 20. 5. 1964. Dokument je potpisao sekretar KVP SST Esad Efendić.

³⁰ ATK, fasc. 01/15 i 01/17 - 1963-1966, SOZ, KVP, *Zapisnik* Komisija za vjerska pitanja Skupštine opštine Kalesija upućen Komisiji za vjerska pitanja Skupštini sreza Tuzla, Dokument, dok. 06-2490/1-65, datum: 14.10.1965. god. Zapisnik je u prilogu, potpis: predsjednik Komisije Salih Hamzić.

3. Odobriti adaptaciju i opravku džamije u selu Kalesija,³¹ samo prema stručnom nalazu stručne komisije i zapisniku koji postoji u predmetu, a nedozvoljava se izgradnja nove džamije.
4. Nalaže se organu za privredu da vodi strogo računa da ne bi se izgradila nova džamija u mjestu adaptacije i opravke džamije, kao ne dozvoliti da se sagradi džamija u mjesto odobrenog mesdžida u selu Gojčinu, a prethodno se treba da sruši stara džamija.”³²

Kao što je navedeno, tematska sjednica održana je povodom podnijetih zahtjeva Odbora Islamske vjerske zajednice Rainci za izgradnju mesdžida na mjestu dotrajale džamije u selu Gojčin, izgradnju novog mesdžida (mekteba) u selu Mahmutovići i adaptaciju postojeće džamije u selu Kalesija. Vrijednost ovog dokumenta je i u tome što je u diskusiji naznačeno da je u selu Gojčin u to vrijeme postojala džamija, ali da je bila u takvom stanju da jedan od članova Komisije (Dragičević Pavle) izjavljuje *da dotrajala džamija u Gojčinu nije više za upotrebu građana, pa bi bilo potrebno da se odobri izgradnja mesdžida u selu Gojčinu od postojeće džamije*. Iz dokumenta, odnosno navedene diskusije, nije moguće zaključiti zbog čega se nije odobrila izgradnja džamije sa munarom, kao što je već bila, kao ni to da li je to nadležni Odbor IVZ-e Rainci uopće i tražio. Što se tiče izgradnje mesdžida u selu Mahmutovići, u *Zapisniku* se navodi da je *podnjet zahtjev građana sela Mahmutovići za izgradnju mesdžida odbijen, o čemu će biti više riječi u posebnom poglavlju ovoga rada pod nazivom “Mesdžid u selu Mahmutovići”*. Imajući uvidu da smo raspolagali samo s jednim dokumentom vezanim za opravku mesdžida u zaseoku Džafići (G. Vukovije), nismo ga tretirali u ovome radu u posebnom podnaslovu, kao ostala tri objekta, kako slijedi u nastavku ovoga rada.

Izgradnja, ili adaptacija džamije u selu Kalesija

Na primjerima dostupnih i razmatranih dokumenata, jasno je da su svi zahtjevi za izgradnju ili (p)opravku vjerskih objekata dolazili od naroda (džematlija), odnosno demetskih odbora,³³ ili Odbora islamske vjerske zajednice

³¹ Danas ovo mjesto nosi naziv Kalesija Gornja, a ranije je nosilo naziv “selo Kalesija“, ili samo “Kalesija“. Ima mišljenja da je ovo mjesto dobilo naziv po hazarskom plemenu Halisije (Kalisije) koje je živjelo na tom prostoru. Vidi: Enver Alić, *Naš medžlis Kalesija*, Kalesija 2016, 117. (dalje: E. Alić, *Naš medžlis Kalesija*).

³² Citat je prenesen vjerodostojno s originalom, bez lektorskih i pravopisnih intervencija.

³³ “Džemat je osnovna organizaciona jedinica Islamske zajednice. Džemat u pravilu sačinjava skupina od najmanje 200 muslimanskih domaćinstava koja žive na jednom području i koja su međusobno povezana u izvršavanju zajedničkih islamskih dužnosti.”, Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, LXXV/7-8, juli-august, Sarajevo 2014, poglavlje Džemat, čl. 34, 794.

Rainci.³⁴ Svi zahtjevi su upućivani prema Komisiji za vjerska pitanja Skupštine opštine Kalesija. Tako je i zahtjev mještana sela Kalesija, za adaptaciju džamije, također bio predmet rasprave na jednoj od sjednica Komisije za vjerska pitanja SOK-a. Predsjednik Komisije Salih Hamzić je istakao u uvodnom govoru da *gradjani sela Kalesija traže dozvolu za adaptaciju džamije u Kalesiji ima već tri godine*. Komisija koja je ranije izvršila stručni uvid u stanje objekta na licu mjesta, dala je mišljenje *da je neophodno izvršiti adaptaciju džamije*, te je bila na stanovištu da se odobri adaptacija džamije prema nalazima stručne komisije, ito samo onih dijelova koje je u svome zapisniku navela stručna komisija, a nikako ne dozvoliti izgradnju nove džamije.

Da bi se, ipak, izdala dozvola za adaptaciju džamije u selu Kalesija, trebalo je pribaviti saglasnost Komisije za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla. Stoga je opštinska Komisija za vjerska pitanja Kalesija, uputila zahtjev sreskoj Komisiji u Tuzli na razmatranje svih donesenih zaključaka. Komisija za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla u svome odgovoru kaže:

Da bi se Komisija mogla saglasiti sa vašim zahtjevom o odobrenju opravke džamije u Kalesiji potrebno je da nam dostavite zahtjev Odbora IVZ-a i stručni nalaz komisije koja je pregledala objekat.

Za izgradnju mesdžida u Gojčinu poslata vam je saglasnost 7. 7. 1965. godine pod brojem 01-10581/64.³⁵

Kako je nadležna sreska Komisija zatražila zahtjev Odbora IVZ-e Rainci, u odgovoru općinske Komisije se tek sada navodi da nadležni iz Odbora IVZ-e Rainci *svojim zahtjevom traže temeljitu adaptaciju džamije*, uz eksplicitan navod:

Komisija za vjerska pitanja od 13. 10. 1965. godine donijela je zaključak da se odobri adaptacija i opravka džamije u Kalesiji samo prema stručnim nalazima stručne komisije i zapisnika koji smo vam isto dostavili dana 14. 10. 1965. godine.³⁶

Prema nvodima u monografiji Medžlisa IZ-e Kalesija pod nazivom *Naš medžlis Kalesija* nalazimo bliža saznanja o stanju stare džamije i njenoj

³⁴ “Medžlis je organizaciona jedinica Islamske zajednice koja u pravilu obuhvata sve džemate na teritoriji jedne općine ili najmanje sedam džemata koji čine povezanu cjelinu.” Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, LXXV/7-8, juli-august, Sarajevo 2014, poglavlje Medžlis, čl. 39, 795. Medžlis je noviji termin koji je u ranijem periodu nosio naziv Odbor

³⁵ ATK, fasc. 01/15 i 01/17 - 1963-1966, SOT, KVP, Dopis Komisije za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla upućen Komisiji za vjerska pitanja Skupštine opštine Kalesija, broj: 01/10-12309, od 22.11.1965. godine. Predmet: *Opravka džamije u Kalesiji*, veza vaš broj 06-5490/1-65. Tekst je potpisao sekretar Komisije, Hamdija Dubravić.

³⁶ ATK, fasc. 01/15 i 01/17 - 1963-1966, SOT, KVP, Dokument broj 06-5490/2, datum, 7. 3. 1966. godina. U potpisu je predsjednik Komisije Salih Hamzić.

adaptaciji, kao i moguće razrješenje spornog pitanja adaptacije ili izgradnje nove džamije u selu Kalesija. U navedenoj Monografiji piše:

Prva džamija [u Kalesiji] iz doba osmanlijske uprave Bosnom sagrađena je od drveta sa drvenom munarom. Nije stradala u dva svjetska rata. Zbog njene dotrajalosti, mještani su 1966. godine sagrađili, sa četvorovodnim krovom, novu džamiju od čvrstog materijala, a munara je ozidana od kamena.³⁷

Prilog 2. Stara džamija u Kalesiji Gornjoj devastirana u Agresiji na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995).

Džamija je devastirana u Agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu (1992-1995), a zidana munara je sačuvana sve do danas, uz obnovljenu i proširenu džamiju

Na više usporednih primjera može se zaključiti da je sreska Komisija imala profesionalniji stav u odnosu na općinske Komisije, što je vjerovatno bio slučaj i na primjeru adaptacije, odnosno izgradnje nove džamije u selu Kalesija.³⁸ Prema tome, na osnovu raspoložive korespondencije između općinske Komisije za vjerska pitanja Kalesija i Komisije Skupštine sreza Tuzla, nije moguće pouzdano zaključiti da li je te (1966) godine izvršena samo opravka i adaptacija džamije, ili je izgrađena nova džamija sa zidanom munarom, kako se navodi u monografiji *Naš medžlis Kalesija*. Sudeći prema izgledu zidane munare uz spaljenu džamiju, može se pretpostaviti da je 1966. godine u selu Kalesija ipak izgrađena nova džamija sa zidanom munarom.³⁹

³⁷ „Godine 1992. agresorska srpska vojska spalila je džamiju. Nakon agresije džamija u Kalesiji Gornjoj (ranije Kalesija Selo) temeljito je rekonstruisana (1998. godine).“ E. Alić, *Naš medžlis Kalesija*, 117; Više o ovoj džamiji vidi u: *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini 1882-2012: Monografija*, Tuzlanski muftiluk, 443-444. (dalje: *Islamska zajednica u BiH: Monografija*).

³⁸ Usporediti primjer opravke mekteba u džematu Piskavica SO Gračanica, s primjerom opravke džamije u selu Kalesija: ATK, fasc. 01/15 i 01/17 - 1963-1966, Skupština opštine Gračanica (SOG), Dopis je uputila Komisija za vjerska pitanja SO Gračanica, Komisiji za vjerska pitanja SST, 29.09.1965, broj: 01-1840/2. U dopisu se i vezano za opravku mekteba u Piskavici navodi: „Isto tako donesen je zaključak da se može odobriti opravka postojećeg mekteba u Piskavici, ali isto tako ne smije se mijenjati veličina i dosadašnji izgled istog.“

³⁹ Vidi priloge u ovome radu pod rednim brojem 2 i 3.

Prilog 3. Sadašnja obnovljena i rekonstrisana džamija. Iz priloženih fotografija se vidi da je uz džamiju zadržana stara zidana munara, s jednom otvorenom šerefom.⁴⁰

Izgradnja mesdžida u selu Gojčin

Kao što je već navedeno, općinska Komisija za vjerska pitanja dala je svoje mišljenje sreskoj Komisiji vezano za izgradnju mesdžida u selu Gojčin, na mjestu stare i dotrajale džamije. Međutim, pitanje izgradnje mesdžida se “zakompliciralo” kada je Odbor IVZ-e Rainci priložio projekat za izgradnju mesdžida sa munarom. Bio je to dovoljan “alarm” nadležnim općinskim vlastima da insistiraju od Odbora IVZ-e Rainci dostavljanje novog projekta, bez munare. Kako odbori Islamske vjerske zajednice, shodno tadašnjim propisima i praksi, nisu bili u prilici samostalno odlučivati o načinu gradnje vjerskih objekata, Odbor IVZ-e Rainci se obratio Vrhovnom islamskom starješinstvu u Sarajevu sa zahtjevom za dostavljanje “adekvatnog” projekta za izgradnju mesdžida. U odgovoru Vrhovnog islamskog starješinstva upućenog Odboru IVZ-e Rainci se decidno kaže:

⁴⁰ Dostupno na: [miz kalesija foto dzamije: https://www.google.com/search?q=Miz+kalesija+foto+dzamije](https://www.google.com/search?q=Miz+kalesija+foto+dzamije). (deposited 29.8.2021).

Ponovo Vam šaljem tri primjerka projekta za gradnju džamije, odnosno mesdžida u selu Gojčin, pa Vam na Vaš dopis broj 23/66 od 15. II 1966. odgovaramo slijedeće:

Ovo je projekat po kome se već desetak godina grade i džamije i mesdžidi na području cijele naše države. Ako je odobrena gradnja mesdžida, onda se prema ovom projektu gradi džamijska zgrada, a munara se u tom slučaju ne gradi. Ne može u tome biti nikakve smetnje što su u ovome projektu priloženi i nacrti za munaru, jer je ovo komplet plana. Ovo nije bila smetnja ni za dosadašnjih više od stotine novosagrađenih džamija i mesdžida u proteklom poslijeratnom periodu u našoj zemlji, pa smatramo da to ne bi trebalo da bude razlogom ni u Vašem slučaju da Vam se zbog toga uskrati dozvola za gradnju. Drugaćijeg projekta mi nemamo niti nam je do sada bio potreban poseban projekat za mesdžid, kada je on bio sadržan u ovome kompletnom projektu.

Ovo objasnite tamošnjim nadležnim organima Vaše skup. opšt., jer smo uvjereni da Vam nakon toga neće odbiti molbu za gradj. dozvolu, tim više što ni u jednom drugom dosadašnjem slučaju u cijeloj zemlji nije bila uskraćena građevinska dozvola iz tih razloga.⁴¹

Nakon što je Vrhovno Islamsko starješinstvo ponovo dostavilo isti, tipski projekat za izgradnju džamija i mesdžida, s navedenim obrazloženjem, Odbor IVZ-e Rainci se ponov obratio nadležnim općinskim organima, nakon čega se općinska Komisija ponovo obratila Komisiji za vjerska pitanja SST-a s upitom sljedećeg sadržaja:

PREDMET: Objasnjenje u vezi projekta za gradnju mesdžida u Gojčinu, - traži se.

Kako vam je poznato da je postignuta saglasnost nadležnih organa za gradnju mesdžida u selu Gojčin, Skupštine opštine Kalesija. Medjutim, uz zahtjev za dobivanje odobrenja za gradnju priložen je projekat za džamiju. Priloženi projekat je bio povraćen Džematskom odboru Rainci s napomenom da ne dolazi u obzir projekat od džamije nego da je potrebno priložiti projekat za mesdžid. Džematski odbor povratio je projekat Vrhovnog islamskog starješinstva Sarajevo uz dopis broj: 23/66 od 15. 2. 1966. godine, ali je Vrhovno starješinstvo iste projekte vratilo, s napomenom da ne postoje posebni projekti za mesdžide nego da služe projekti za džamije, stim što se munara u tom slučaju ne gradi.

Pošto nam ovo pitanje nije jasno, molimo vas da date odgovor, a ujedno vam dostavljamo u prepisu dopis Vrhovnog starješinstva Sarajevo broj: 470/66. Od 24. 2. 1966. godine.

⁴¹ ATK, fasc. 01/15 i 01/17 - 1963-1966, SOT, KVP, Predmet: *Odgovor*. Vrhovno Islamsko starješinstvo, Sarajevo, Save Kovačevića 2, telefon: 24-192, broj: 470/66, Odboru Islamske vjerske zajednice Rainci kod Tuzle. Dokument je po ovlaštenju Reisu-ul-uleme potpisao sekretar Ešref Berberović.

*Da bi mogli izdati odobrenje za gradnju pomenutog mesdžida, molimo da nam što prije na ovo pitanje odgovorite.*⁴²

Nakon duže prepiske koja je trajala od 14. 4. 1964. do 14. 4. 1966. godine konačno je Komisija za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla dala svoju saglasnost da se “Projekti za izgradnju džamija radjeni po nalogu Vrhovnog islamskog starješinstva mogu koristiti za izgradnju mesdžida (islamskih vjerskih objekata bez minareta).”⁴³

Ostaje nejasno zbog čega mještani, odnosno Odbor IVZ-e Rainci, umjesto stare i dotrajale džamije nije tražio od nadležne općinske vlasti odobrenje za gradnju džamija s muanrom, umjesto izgradnje mesdžida. Da li su predstavnici Odbora na osnovu ranijih iskustava znali da neće dobiti dozvolu za gradnju nove džamije, ukoliko poruše dotrajalu staru, ili je bio u pitanju nedostatak sredstava za izgradnju džamije, ili nešto sasvim drugo, nije nam za sada poznato. Imajući u vidu podatke navedene u monografiji *Naš međžlis Kalesija*, razložno pretpostavljamo da se navedena džamija nalazila u Pandurima,⁴⁴ na lokaciji između Jelovog Brda i Gojčina, kako su to *explicite* navodi u spomenutoj *Monografiji*:

*Džemat Jelovo Brdo nalazi se oko 7 km južno od Kalesije i ima više od 220 domaćinstava.*⁴⁵ *Koliko se zna, prva džamija u ovom džematu bila je sagrađena između Jelovog Brda i Gojčina (u Pandurima), kako bi služila za oba sela. Vremenom je džamija na lokaciji Panduri dotrajala, pa su mještani Gojčina i Jelovog Brda sagradili novu džamiju i svečano je predali Islamskoj zajednici na upotrebu 11. septembra 1959. godine.*⁴⁶

⁴² ATK, fasc. 01/15 i 01/17 - 1963-1966, SOT, KVP, Predmet: *Objašnjenje u vezi projekta za gradnju mesdžida u Gojčinu, - traži se*. Komisija za vjerska Skupština opština Kalesija obratila se Komisiji Skupštine sreza Tuzla. Dokument, br. 03/1-1861/1, od 11.3..1966. “Za načelnika Odjeljenja za privredu i finansije, Rajko Ostojić.”

⁴³ ATK, fasc. 01/15 i 01/17 - 1963-1966, SOT, KVP, Predmet: *Objašnjenje u vezi projekta za mesdžid*. „Prema tome, može se izdati gradjevinska dozvola za gradnju mesdžida na osnovu tih projekata pod uslovom da se ne gradi minaret jer je data saglasnost za gradnju mesdžida.“ U potpisu je sekretar Komisije za vjerska pitanja Skupštine sreza Hamdija Dubravić. Dokument Skupštine sreza Tuzla, Komisije za vjerska pitanja upućen Komisiji za vjerska pitanja Skupštine opštine Kalesija, broj: 01-3877/1, od 14.4.1966. godine..

⁴⁴ „Stara džamija u Gojčinu, u Pandurima, po predanju je iz osmanskog perioda, mada nema pisanih izvora o tome. Spada u džamije izgrađene od drveta, s drvenom munarom. S vremenom je dotrajala i nije obnavljana nakon izgradnje džamije u Jelovom Brdu.“ E. Alić, *Džamija s drvenom munarom u Pandurima (Gojčin – Jelovo Brdo)*, *Naš međžlis Kalesija*, 181.

⁴⁵ Više podataka o navedenom džematu vidi u: *Islamska zajednica u BiH: Monografija*, 444.

⁴⁶ E. Alić, *Naš međžlis Kalesija*, 116. „Tokom agresije na Jelovo Brdo [1992-1995] džamija je minirana i do temelja porušena. Od dijela srušene munare džematlije su napravile spomen-česmu, ispisujući na njenom vanjskom dijelu sva imena ubijenih mještana Jelovog Brda. Vjernici povratnici u Jelovo Brdo i Gojčin sagradili su 2006. godine novu džamiju na starim temeljima.“ Međutim, navedena godina 1959. mogla bi biti sporna, ukoliko je prepiska oko njene izgradnje trajala 1966. godine.

Kako autor *Monografije* ne navodi izvor za navedeni podatak,⁴⁷ teško je izvršiti provjeru njegove autentičnosti te ostaje nejasno da li se radi o istom vjerskom objektu tretiranom u ovome radu, a koji se nalazio u Pandurima, ili se radi o mektebu u Gojčinu koji je do temelja porušen u Agresiji na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995).⁴⁸ Međutim, pouzdano znamo da danas u Jelovom Brdu postoji moderno dizajnirana potkupalna džamija sa zidanom munarom s jednom zatvorenom i dvije otvorene šerefefe, a u Gojčinu potkupalni mesdžid zanimljive arhitektonske izvedbe, s projektiranom munarom s njegove desne strane.

Prilog 4. Nova džamija u Jelovom Brdu svečano otvorena 3. 8. 2008. godine.⁴⁹

⁴⁷ Isti podatak je naveden i u: *Islamska zajednica u BiH: Monografija*, 444. u vrijeme nastajanja ovoga rada, nismo bili u mogućnosti izvršiti provjeru tačnosti ovog podatka.

⁴⁸ „U zaseoku Gojčin, na temeljima porušenog mekteba, sagrađen je novi lijep i funkcionalan mesdžid-mekteb, također natkriven kubbetom. U džematu Brdo-Gojčin nalaze se i tri kaburistana.“ U: E. Alić, *Naš medžlis Kalesija*, 116.

⁴⁹ Vidi fotografiju i narativni prilog u: E. Alić, *Naš medžlis Kalesija*, 116.

Prilog 5. Novi mekteb-mesdžid u Gojčinu uz koji je započeta izgradnja munare, s njegove desne strane.⁵⁰

Mesdžid u selu Mahmutovići

Što se tiče izgradnje mesdžida u selu Mahmutovići, podneseni zahtjev mještana razmatran je na sjednici Komisije za vjerska pitanja SOK-a održanoj 13. 10. 1965. godine. Veoma je interesantna diskusija koja je vođena na navedenoj sjednici, a u kojoj su učešće uzela tri njena člana, kako je to uredno evidentirano u sačuvanom *Zapisniku*. Ako se može meritorno suditi prema naznačenim imenima, među diskutantima su bila dva Bošnjaka i jedan Srbin. Što se tiče njihovih diskusija, sve su inklinirale ka istom cilju, a to je bezuslovno uskraćivanje davanja saglasnosti mještanima za izgradnju mesdžida u selu Mahmutovići, pri čemu su naglašavani sljedeći argumenti:

⁵⁰ Dostupno na: [miz kalesija foto džamije: https://www.google.com/search?q=Miz+kalesija+foto+džamije](https://www.google.com/search?q=Miz+kalesija+foto+džamije). (deposited, 29.8.2021).

- "...nema nikakve opravdanosti s obzirom da je to malo selo, a pogotovu imaju susjedne objekte gdje mogu obavljati svoje vjerske objekte [obaveze], a pogotovi što je zahtjev podnijet od strane ne nadležnog organa...
- ...ovaj zaseok ima blizu vjerske objekte gdje mogu građani obavljati vjerske običaje pa bi trebalo njihov zahtjev odbiti...
- ...nema nikakve opravdanosti jer ima u susjednom selu džamiju kao mesdžide pa predlaže[m] da se ovaj zahtjev obavezno odbije."

Nakon razmatranja svih tačaka dnevnog reda na spomenutoj sjednici, pod rednim brojem 2, na drugoj stranici istog *Zapisnika*, donesen je sljedeći zaključak:

Odbiti zahtjev sela Mahmutovića za izgradnju mesdžida jer nema nikakve potrebe za izgradnju navedenog objekata, a pogotovu zahtjev je podnijet od strane ne nadležnog organa.⁵¹

Prema raspoloživoj arhivskoj dokumentaciji, tako je zatvoreno pitanje izgradnje mesdžida u selu Mahmutovići 1965. godine. Nemamo saznanja o tome da li su mještani sela Mahmutovići uložili žalbu na donesenu *Odluku*, te kada je izgrađen prvi vjerski objekat u ovome selu. U monografiji pod nazivom *Naš medžlis Kalesija*, u poglavlju pod nazivom "Prnjavor", gdje se govori o ovoj džamiji i pripadajućem džematu navedeno je sljedeće: "Vakufsku imovinu džemata Prnjavor čine džamija, mektebi u Palavrama i Mahmutovićima, mezarje Pustopolje..."⁵² Prema navedenim saznanjima iz spomenute Monografije, danas u selu Mahmutovići postoji mekteb, stim što nam Monografija ne pruža podatke o tome kada je mekteb izgrađen, i kakvog je izgleda.

⁵¹ ATK, fasc. 01/15 i 01/17 - 1963-1966, SOT, KVP, Predmet: *Zapisnik sa sjednice održane 13. 10. 1965. godine*. Zapisnik Komisije za vjerska pitanja Skupštine opštine Kalesija dostavljen je Komisiji Skupštini sreza Tuzla. Popratni akt br.: 06-5490/1-65, od 14. 10. 1965. godine.

⁵² E. Alić, *Naš medžlis Kalesija*, 134.

Prilog 6. Današnji izgled mesdžida u selu Mahmutovići kod Kalesije.⁵³

Prema narativnim saznanjima, u vrijeme pred Agresiju na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995), sve vjerske aktivnosti u Mahmutovićima obavljale su se u jednoj privatnoj kući, koja je kupljena, odnosno zamijenjena za adekvatnu vakufsku parcelu. Kako je navedena kuća u Agresiji potpuno uništena, odmah po završetku Agresije mještani su pristupili izgradnji mesdžida na novoj lokaciji. Već 2002. godine mesdžid je bio u funkcionalnom stanju, a završni radovi na fasadnom i dvorišnom uređenju objekta okončani su 2014. godine.⁵⁴

Zaključak

Šezdesete godine 20. stoljeća obilježene su reformskim promjenama u oblasti jugoslavenske politike, ekonomije, kulture, pa tako i povoljnijem rješavanju nacionalnih i vjerskih pitanja u Bosni i Hercegovini, što je značajno doprinijelo afirmaciji nacionalnog imena i kulturnog identiteta Muslimana/Bošnjaka. Navedeni procesi ukazuju na progresivnu dinamiku demokratizacije jugoslavenskog društva, koji su se nužno reflektirali i na odnos

⁵³ Fotografiju mesdžida u Mahmutovićima dostavio mi glavni imam MIZ-e Kalesija Muharem-ef Mešanović, je posredstvom e-maila, 21. 2. 2022. godine.

⁵⁴ "Pored unutarnjeg i vanjskog uređenja mesdžida, 2021. godine uvedeno je podno grijanje tako da je mesdžid funkcionalan tokom cijele godine." Navedeno prema podacima koje sam posredstvom e-maila dobio od aktuelnog glavnog imama MIZ-e Kalesija Muharem-ef. Mešanovića, 21. 2. 2022. godine. Najsrdačnije se zahvaljujem efendiji Mešanoviću na razumijevanju i iskazanoj susretljivosti.

države prema vjerskim zajednicama i sve povoljnije rješavanje njihovih zahtjeva za sanaciju i revitalizaciju vjerskih objekata.

Iako je odnos nadležnih državnih organa prema potrebama i zahtjevima vjerskih zajednica bio vremenom sve benevolentniji, kakav je bio stvarni odnos države prema izgradnji vjerskih objekata sredinom 60-tih godina 20. stoljeća apodiktično svjedoče izneseni primjeri u ovome radu. Tako, na primjeru obnove džamije u Kalesiji, striktno je naređeno da se pri izvođenju radova mora voditi računa o sanaciji samo onih dijelova džamije koje je Komisija označila nužnim, te da se ni pod kojim uslovima ne dozvoli njeno proširenje ili dodatno izvođenje radova. Na primjeru izgradnje mesdžida u Gojčinu, iako je ranije postojala džamija na istom mjestu, izričito je naznačio da se može graditi samo mesdžid bez munare. Što se tiče sela Mahmutovići, izgradnja mesdžida je spriječena politički perfidnim obrazloženjem nadležne Komisije za vjerska pitanja.

Nadamo se da će ovaj rad koji poput ogledala odražava partijski monopolizam i vođenje kompleksnih procedura za obnovu i/li izgradnju vjerskih objekata u velikoj mjeri osvjetliti društveno-političke prilike sredinom 60-tih godina 20. stoljeća, ne samo na području općine Kalesija, nego i na prostoru Bosne i Hercegovine i tadašnje Jugoslavije. Također, sigurni smo da se u navedenim primjerima razgovijetno reflektiraju historijski procesi i servilni postupci državnih činovnika koji su krajnje podanički služili aktuelnom monopolističkom sistemu, dok postojeći vjerski objekti u Kalesiji, Gojčinu i Mahmutovićima, danas u punom sjaju govore o moći ljudskog duha, i očuvanju bošnjačkog imena i identiteta.

Summary

The 1960s were marked by reform changes in the field of Yugoslav politics, economy, culture, and thus a more favorable solution to national and religious issues in Bosnia and Herzegovina, which significantly contributed to the affirmation of the national name and cultural identity of Muslims/Bosniaks. These processes point to the dynamics of democratization of Yugoslav society, which necessarily reflected on the state's attitude towards religious communities and the increasingly favorable resolution of their demands for the rehabilitation, reconstruction and construction of religious buildings.

Although the attitude of the competent state bodies towards the needs and demands of religious communities has become increasingly benevolent over time, the actual attitude of the state towards the construction of religious buildings in the mid-1960s is apodictically evidenced by the examples presented in this paper. Thus, on the example of the new mosque in Kalesija, it was strictly ordered that only those parts of the mosque that the Commission deemed necessary be taken into account during the works, and that under no circumstances should its expansion or additional works be allowed. On the example of building a masjid in Gojčin, although there used to be a mosque in

the same place, it was strictly indicated that only a masjid can be built without a minaret. As for the village of Mahmutovići, the opinion and explanation of the Commission for Religious Affairs can be assessed as political triviality.

We hope that this work, which mirrors party monopoly and the conduct of complex procedures for the reconstruction and/or construction of religious buildings, will shed light on the socio-political situation in the mid-1960s, not only in the municipality of Kalesija, but also in Bosnia and Herzegovina and the former Yugoslavia. Also, we are sure that the above examples clearly reflect the historical processes and servile actions of government officials who served the current monopolistic system in an extremely submissive way, while the existing religious buildings in Kalesija, Gojčin and Mahmutovići, today in full glory speak of the power of the human spirit and the preservation of the Bosniak name and identity.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Arhiv Tuzlanskog kantona, *Skupština opštine Tuzla, Komisija za vjerska pitanja 1963-1966*.

Knjige/Books:

1. Alić Enver, *Naš medžlis Kalesija*, Kalesija 2016.
2. Bećirović Denis, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna: Odjeci i posljedice sukoba KPJ - Informbiro (1948-1953)*, Tuzla 2005.
3. Bećirović Denis, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb-Sarajevo 2012.
4. Bećirović Denis, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2021.
5. Bougarel Xavier, *Bosna, anatomija rata*, II izmijenjeno izdanje, Sarajevo 2018.
6. Filandra Šaćir, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo 1998.
7. Hadžić Senaid, *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije*, Tuzla 2021.
8. *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini 1882-2012: Monografija*, Tuzlanski muftiluk.

Članci/Articles:

1. Geiger Vladimir, *Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili "okupatori i njihovi pomagači Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)"*, Zagreb 2011.
2. Katz Vera, *Ostaci građanstva na putu izgradnje socijalizma u Bosni i Hercegovini, Prilozi*, Institut za istoriju, br. 34, Sarajevo 2005.
3. Katz Vera, *Bosna Hercegovina u Jugoslaviji 1943-1993, Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji*, Zbornik radova, Sarajevo 2017.
4. Suljkić Hifzija, *Kratka povijest početnog islamskog obrazovanja u Zvorniku, Islamska baština u Bosni i Hercegovini i njenoj okolini*, Sabrani tekstovi, knjiga II, Tuzla 2007.
5. *Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, LXXV/7-8, juli-august, Sarajevo 2014.